

СОЦІОЛОГІЧНІ ТА ПОЛІТОЛОГІЧНІ ВИМІРИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 316.34

doi: 10.20998/2227-6890.2020.1.01

Н. М. СЕМКЕ

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ НЕРІВНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються об'єктивні та суб'єктивні засоби виміру соціологічного аналізу соціально-економічної нерівності. Серед об'єктивних оцінок звертається увага на інтегральні індекси якості життя, що розроблені міжнародними організаціями. Наведені дані про сучасний рейтинг України на міжнародній арені по якості життя, індексу процвітання, індексу добробуту, індексу людського розвитку. Проведено аналіз суб'єктивних оцінок населення України щодо свого місця в соціальній структурі та матеріального становища сімей. Визначено, що за останні роки ситуація з соціально-економічною нерівністю не зазнала суттєвих змін, та навіть ускладнюється. Указується до яких економічних, політичних та соціальних наслідків призводить нерівність. Наголошується на необхідності для подолання крайніх проявів нерівності розбудови сильної держави з ефективним професійним управлінням в усіх сферах життя. Абсолютної рівності досягти неможливо. В той же час надмірна нерівність створює багато проблем для розвитку суспільства, призводить до зубожіння значної частки населення країни. Необхідне правильне визначення пріоритетів економічного та соціального розвитку.

Ключові слова: соціально-економічна нерівність, інтегральні індекси якості життя, індекс процвітання, індекс людського розвитку, добробут, бідність.

Н. Н. СЕМКЕ

ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НЕРАВНОСТИ В УКРАИНЕ

В статье рассматриваются объективные и субъективные средства измерения социологического анализа социально-экономического неравенства. Среди объективных оценок обращается внимание на интегральные индексы качества жизни, которые разработаны международными организациями. Приведены данные о современном рейтинге Украины на международной арене по качеству жизни, индексу процветания, индексу благосостояния, индексу человеческого развития. Проведён анализ субъективных оценок населения Украины своего места в социальной структуре и материального положения семей. Определено, что за последние годы ситуация с социально-экономическим неравенством не испытала существенных изменений, и даже усложняется. Указывается к каким экономическим, политическим и социальным последствиям приводит неравенство. Отмечается необходимость для преодоления крайних проявлений неравенства строительства сильного государства с эффективным профессиональным управлением во всех сферах жизни. Абсолютного равенства достичь невозможно. В то же время чрезмерное неравенство создаёт много проблем для развития общества, приводит к обнищанию значительной части населения страны. Необходимо правильное определение приоритетов экономического и социального развития.

Ключевые слова: социально-экономическое неравенство, интегральные индексы качества жизни, индекс процветания, индекс человеческого развития, благосостояние, бедность.

N. M. SEMKE

PROBLEMS OF SOCIO-ECONOMIC INEQUALITY IN UKRAINE

The article discusses objective and subjective means of measuring the sociological analysis of socio-economic inequality. Among objective assessments, attention is drawn to the integral indices of the quality of life developed by international organizations. The data on the current rating of Ukraine in the international arena on the quality of life, prosperity index, welfare index, human development index. The analysis of subjective assessments of the population of Ukraine of its place in the social structure and financial situation of families. It has been determined that in recent years the situation with socio-economic inequality has not experienced significant changes, and is even becoming more complicated. It indicates what economic, political and social consequences inequality leads to. The need for overcoming the extreme manifestations of the inequality of building a strong state with effective professional management in all spheres of life is noted. Absolute equality cannot be achieved. At the same time, excessive inequality creates many problems for the development of society, leads to the impoverishment of a significant proportion of the population. The main way to overcome the extremes of inequality in Ukraine is to build a strong state with effective professional governance in all spheres of life. It is necessary to correctly define the priorities of economic and social development.

Keywords: socio-economic inequality, integral indexes of quality of life, index of prosperity, index of human development, welfare, poverty.

Постановка проблеми. Нерівність – невід’ємна риса любого суспільства. Тому на всіх історичних етапах розвитку суспільства вчені досліджували цю проблему, вивчали її причини та наслідки прояву, вказували на можливі шляхи подолання найбільш гострих моментів нерівності. В доповіді про світову

нерівність 2018 наголошується «Економічна нерівність широко поширена, багатогранна і, до певної міри, немінуча. Проте, ми впевнені в тому, що, якщо посилення нерівності не буде належним чином відслідковуватися і для боротьби з нею не будуть вживати відповідних заходів, вона може

© Н. М. Семке, 2020

привести до самих різних політичних, економічних і соціальних катастроф» [2]. У сучасній Україні проблеми соціальної нерівності набули небезпечних масштабів і загрожують подальшому розвитку і цілісності країни. Результатом загострення цих проблем є глибоке розшарування населення за рівнем доходів та значне збільшення частки бідного населення. Це призводить до цілої низки негативних явищ: погіршення стану здоров'я населення і скорочення тривалості життя, зниження рівня освіти населення, якості трудових ресурсів, збільшенню трудової міграції. В суспільстві постійно зростає соціальна напруга, поляризується соціальна структура.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми нерівності мають широке висвітлення як у вітчизняній так і в зарубіжній науковій літературі. Серед українських науковців особливу увагу проблемам соціальної нерівності приділяють Е. Лібанова, О. Балакірева, О. Куценко, О. Чуприна, С. Оксамитна, С. Макеєв, Є. Головаха, Н. Коваліско, Л. Малиш та багато інших.

Широку суспільну дискусію щодо економічної нерівності у розвинутих країнах та шляхах вирішення цієї проблеми запропонував французький дослідник причин і наслідків економічної нерівності в світі Тома Пікетті у книзі «Капітал у XXI ст.» [9].

Вплив національної політики на нерівність, та вплив нерівності на національну політику розглядається в роботі Нобелівського лауреату Д. Стігліца «Ціна нерівності. Як теперішнє поділене суспільство загрожує нашому майбутньому» [10].

Метою статті є аналіз об'єктивних та суб'єктивних показників, що характеризують соціальну нерівність в українському суспільстві та визначення її наслідків для розвитку країни.

Виклад основного матеріалу. Нерівність має багато форм прояву: економічна, соціальна, політична і етнокультурна. Первинною формою звичайно виступає економічна нерівність, підгрунтям якої є нерівність за доходами. А доходи зумовлюють соціальне становище людини в суспільстві. Тому соціально-економічна нерівність є однією з найбільш досліджуваних.

Соціально-економічна нерівність являє собою відмінності між людьми та групами людей за розмірами одержаних ними доходів і накопиченого багатства. Як зазначають автори монографії «Детермінанти соціально-економічної нерівності в сучасній Україні»: «До основних об'єктивних підстав нерівності належать: зайнятість, її ступінь та вид; позиція у суспільному розподілі праці, тобто зайнятість керівною чи виконавчою, аграрною чи індустріальною, фізичною чи розумовою працею; особливості праці у плані важкості, складності, комунікативності, ризику, фізичних і моральних умов; професія чи заняття, тобто робота за наймом за заробітну плату, що вимагає професійної кваліфікації, чи самостійна робота з вільним доходом, у тому числі і незалежна від освіти; відношення до власності на засоби виробництва, її

наявність чи відсутність, а також її ступінь, форма і вид; відношення до організації та управління виробництвом і працею, її рівень, економічні і правові основи, формальний чи неформальний характер; прибутки, їхній ступінь та джерела, легітимність чи моральність, стабільний чи нестабільний характер; освіта і кваліфікація, їхній рівень, профіль, престижність» [3, с. 100].

Існує щонайменше два засоби виміру соціологічного аналізу соціально-економічної нерівності: за об'єктивними чинниками (рівень доходів і витрат у грошовому вимірі, перелік наявних компетенцій тощо) та за самоідентифікацією (усвідомлення своєї позиції у соціальній структурі, співвіднесення своєї позиції із певним класом). Як правило, комплексний аналіз проблем соціально-економічної нерівності передбачає поєднання цих напрямів та способів [3, с. 103].

Кричущою ознакою нерівності в Україні є надзвичайно велика різниця в оплаті праці 1% найбільш високооплачуваних працівників і решти робочої сили. Зокрема, в скандинавських країнах заробітки цієї відносно невеликої групи перевищують середні в 5 разів, у європейських країнах – в 7, у США – в 12, а в Україні – у 13 разів. Відповідно різниця в оплаті праці 1% найбільш забезпечених і 50% найменш забезпечених працівників в Україні є фантастично високою: якщо в скандинавських країнах середні заробітки 1% найбільш високооплачуваних працівників перевищують середню заробітну плату 50% найменш оплачуваних у 7,1 разу, в європейських країнах – в 11,7, у США – в 24, то в Україні – аж у 43,3 (!) разу [4].

До об'єктивних оцінок соціально-економічної нерівності відносять різного роду індекси та коефіцієнти. Міжнародні організації, зокрема ООН, розробили інтегральні індекси якості життя, що дають змогу аналізувати на макрорівні ситуацію соціально-економічної нерівності в тій чи іншій країні. Так, в 2019 році згідно з даними сервісу Numbeo Україна опинилось на 62 місці з 71 у рейтингу якості життя країн. Найкращим є життя в Данії – країна отримала 198,57 бала з максимальних 200. На другому місці Швейцарія (195,93 бала), на третьому – Фінляндія (194,01 бала). Україна ж набрала всього 102,34 бала. У 2018 році наша держава була на 57 місці з 95,96 балами [1]. Numbeo – це глобальна база даних про споживчі ціни, передбачуваний рівень злочинності, медичного обслуговування та інша статистика. Ця база дозволяє скласти рейтинг рівня життя та індекс людського розвитку у країнах світу. За рейтингом досліджують 71 країну.

Індекс процвітання – є оцінкою світового багатства і благополуччя. Складається аналітичним центром зі штаб-квартирою в Лондоні Legatum Institute з 2008 року. Рейтинг базується на основі складної методології обрахунку різнозважених індексів. В глобальному Індексі процвітання Україна в 2019 році зайняла 112 позицію зі 149 країн. Про це повідомляє

міжнародний аналітичний центр Legatum Institute. В 2009 році Україна була на 60 місці, в 2014 на 61 [11].

Індекс добробуту – крім базових економічних показників, вчені аналізують стан освіти й охорони здоров'я, рівень безпеки, особистої свободи, якість державних послуг і те, чи в країні легко займатися підприємництвом й інноваціями. Його також досліджує Legatum Institute. Україна посіла 96-е місце в світовому рейтингу добробуту із 167 країн. Порівняно з минулим роком піднялися на три позиції (з 99-го місця), а за десять років (з 2009 року) країна опустилася в рейтингу на 10 позицій. Найвищу оцінку Україна отримала за освіту (37-е місце) й умови життя (69-е), найнижчу – в категорії “соціальний капітал” (міжособистісна довіра, довіра до інституцій) (148-е) і за рівнем особистої безпеки (145-е) й довкілля (127-е) [13].

Індекс людського розвитку – індекс для порівняльної оцінки бідності, грамотності, освіти, середньої тривалості життя, рівень охорони здоров'я, соціальної захищеності, довголіття, екології, рівень злочинності, дотримання прав людини і ВВП на душу населення. ООН опублікувала звіт Human Development Indices and Indicators, в якому Україна посіла 88 місце серед 189 країн. Згідно з рейтингом ООН, індекс людського розвитку в Україні 0,751, очікувана тривалість життя в Україні 72 роки, очікувана тривалість навчання 15 років, а середня – 11,3 роки [11].

У соціології більшого поширення здобули методи виміру соціально-економічної нерівності за суб'єктивними оцінками. Такі оцінки залежать від багатьох факторів, таких як рівень заробітної плати, рівень матеріального добробуту, рівень задоволеності життям, рівень соціальної нерівності в суспільстві тощо. Запитання щодо добробуту індивідів є складовою частиною інструментарію більшості соціологічних опитувань. Вони є обов'язковими при опитуваннях про стан та сприйняття соціальної нерівності різними категоріями населення, оскільки рівень матеріальної забезпеченості дає змогу кількісно охарактеризувати як позицію індивіда в соціально та економічно неоднорідному просторі, так і зафіксувати відмінності в доступності різних послуг (освітніх, у галузі охорони здоров'я, дозвілля тощо), якості та масштабах споживання товарів широкого та ексклюзивного вжитку.

Згідно наявних емпіричних даних інституту соціології НАН України можна простежити суб'єктивну оцінку населення що до свого місця в соціальній структурі та матеріального становища сімей. (Див. таблиця 1)

Аналіз наведених даних показує, що за останні роки ситуація з нерівністю в країні не зазнала суттєвих змін. Майже половина опитаних ідентифікують себе як злиднених та бідних, тобто відносять себе до нижчого класу. І навіть зменшилася доля тих, хто самоідентифікує своє становище як середнє і їх умовно можна віднести до середнього класу.

В той же час, дані таблиці 2 свідчать про те, що середній клас в Україні майже відсутній. Серед тих, хто більш-менш задоволений матеріальним станом своєї сім'ї, 47,7% зазначили, що грошей вистачає лише на продукти харчування, 32,1% сказали, що вистачає загалом на прожиття, 11,7% вважають, що на все необхідне грошей досить, але їм не до заощаджень, і тільки 2,3% вказали на те, що мають змогу робити заощадження, а 0,5% відповіли, що живуть в повному достатку.

Таблиця 1 – Оцінки українцями місця в соціальній структурі в 2013–2016 рр., %

Місце в соціальній структурі	Рік проведення опитування			
	2013	2014	2015	2016
Злиденне	4,6	6,3	3,7	4,0
Бідне	45,7	40,1	42,1	45,5
Середнє	49,0	52,3	53,7	48,9
Заможне	0,7	1,1	0,6	1,6
Багате	0,1	0,2	0	0,1

Джерело: сформовано на основі [6, с. 222]

Таблиця 2 – Оцінки українцями власного матеріального становища у 2013–2016 рр., %

Те, на що вистачає грошей сім'ї респондента	Рік проведення опитування			
	2013	2014	2015	2016
Часто не маємо грошей та харчів – інколи жебракуємо	0,8	0,8	1,3	1,2
Не вистачає продуктів харчування – інколи голодуємо	4,0	3,3	4,4	4,6
Вистачає лише на продукти харчування	41,7	36,5	41,2	47,7
Вистачає загалом на прожиття	36,7	38,8	37,1	32,1
Вистачає на все необхідне, але нам не до заощаджень	13,3	16,1	12,9	11,7
Вистачає на все необхідне, робимо заощадження	3,2	3,8	2,7	2,3
Живемо в повному достатку	0,2	0,6	0,3	0,5

Джерело: сформовано на основі [6, с. 222]

На жаль, дані соціологічних опитувань за 2018 рік засвідчують, що відбуваються істотні погіршення у всіх сферах життя. Так, згідно результатам загальнонаціонального дослідження проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова з 19 по 25 грудня 2018 року в усіх регіонах України за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей найбільш негативні зміни сталися: у рівні цін та тарифів – тут погіршення зазначили 85% населення, в економічному становищі України (68%), у рівні стабільності (67%), ставленні громадян до влади (65%), упевненості громадян у завтрашньому дні (65%), соціальному захисті (60,5%), рівні добробуту родини (59%), оплаті праці (58%),

пенсійному забезпеченні (56%), ситуації зі охороною здоров'я (57%) [8].

Постійне зростання нерівності призводить до цілого ряду негативних наслідків. Дж. Стігліц в своїй роботі «Ціна нерівності: як теперішнє поділене суспільство загрожує нашому майбутньому» указує на той факт, що усі соціальні, політичні, економічні проблеми та їх трагічні наслідки походять від нерівності [10].

Основними економічними наслідками нерівності є консервування бідності, що призводить до звуження можливостей економічного зростання. За оцінкою ООН, 60% українців живуть за межею бідності; за версією американського ділового видання Bloomberg, Україна в 2017 році залишається в десятці найбідніших країн [12].

Політичними наслідками високого рівня нерівності є тотальна недовіра до влади, яка призводить до політичної нестабільності. Групи з високим рівнем доходів здатні маніпулювати урядом, законодавчим органом на свою користь через юридичні процедури та корупційні дії.

Соціальні наслідки нерівності проявляються в зниженні якості життя населення, а саме в підвищенні рівня захворюваності та неможливості одержувати якісні медичні послуги, в обмеженні доступу до освітніх послуг та організації дозвілля.

Висновки. Абсолютної рівності досягти неможливо. В той же час надмірна нерівність створює багато проблем для розвитку суспільства, призводить до зубожіння значної частки населення країни. Головним шляхом подолання в Україні крайнощів нерівності є розбудова сильної держави з ефективним професійним управлінням в усіх сферах життя. Необхідне правильне визначення пріоритетів економічного та соціального розвитку.

Список літератури

1. Україна впала у рейтингу якості життя. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/economics/girshe-rosii-i-bilorusi-ukraina-vpala-v-rejtingu-yakosti-zhyttia.htm> (дата звернення: 30.01.2020).
2. Доповідь про світову нерівність – 2018. URL: <http://wir2018.wid.world/files/download/wir2018-summary-russian.pdf> (дата звернення: 30.01.2020).
3. Балакірева О. М., Головенько В. А., Дмитрук Д. А. *Детермінанти соціально-економічної нерівності в сучасній Україні: монографія* / за ред. О.М. Балакіревої; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. К., 2011. 592 с.
4. Лібанова Е. *Україна: глибина нерівності*. URL: <http://gazeta.dt.ua/internal/ukrayina-glibina-nerivnosti-.html>. (дата звернення: 30.01.2020).
5. Лібанова Е. М. Нерівність в українському суспільстві: витоки та сучасність. *Економіка України*. 2014. № 3. С. 4–19.
6. Малиш Л. *Принципи та правила вимірювання структурних нерівностей у соціології: монографія*. Київ: ВПЦ НАУКМА, 2019. 370 с.

7. *Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу* / за ред. Е.М. Лібанової. К.: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2012. 404 с.
8. *Підсумки–2018: громадська думка*. URL: <https://dif.org.ua/article/pidsumki-2018-gromadska-dumka>
9. Пікетті Тома. *Капітал у XXI столітті*. К.: Вид-во Наш Формат. 2016. 696 с.
10. Стігліц Дж. *Ціна нерівності: як теперішнє поділене суспільство загрожує нашому майбутньому*. Київ: Темпора, 2017. 583 с.
11. *Україна в міжнародних рейтингах*. URL: <https://uiamp.org.ua/ukrayina-v-mizhnarodnih-reytingah> (дата звернення: 30.01.2020).
12. *ООН: Близько 60% українців живуть за межею бідності*. URL: <https://www.pravda.com.ua> (дата звернення: 30.01.2020).
13. *Світовий рейтинг процвітання: на якому місці Україна*. URL: https://24tv.ua/svitoviy_reyting_protsvitannya_na_yakomu_mistsi_u_krayina_n1239526 (дата звернення: 30.01.2020).

References (transliterated)

1. *Ukraine vpala u reitynhu yakosti zhyttia* [Ukraine has fallen in the ranking of quality of life]. Available at: <https://www.obozrevatel.com/ukr/economics/girshe-rosii-i-bilorusi-ukraina-vpala-v-rejtingu-yakosti-zhyttia.htm> (accessed 30.01.2020).
2. *Dopovid pro svitovu nerivnist – 2018* [World Inequality Report – 2018]. Available at: <http://wir2018.wid.world/files/download/wir2018-summary-russian.pdf> (accessed 30.01.2020).
3. Balakirjeva O. M., Holovenko V. A., Dmytruk D. A. *Determinanty sotsialno-ekonomichnoi nerivnosti v suchasni Ukraini: monografija* [Determinants of socio-economic inequality in modern Ukraine: a monograph]. Ed. by O.M. Balakirjevoi; NAN Ukraine; In-t ekon. ta prognosuv. Kyiv, 2011. 592 p.
4. Libanova E. *Ukraina: hlybina nerivnosti* [Ukraine: depth of inequality]. Available at: <http://gazeta.dt.ua/internal/ukrayina-glibina-nerivnosti-.html>. (accessed 30.01.2020).
5. Libanova E.M. *Nerivnist v ukrainskomu suspilstvi: vytoky ta suchasnist* [Inequality in Ukrainian society: origins and modernity]. *Ekonomika Ukrainy* [Ukraine economy]. 2014, no 3, pp. 4–19.
6. Malys L. *Pryntsypy ta pravyla vymiruvannia strukturnykh nerivnostei u sotsiologii: monografija* [Principles and rules for measuring structural inequalities in sociology: a monograph]. Kyiv, VPTs NAUKMA, 2019. 370 p.
7. Libanova E.M., ed. *Nerivnist v Ukraini: masshtyba ta mozhlyvosti vplyvu* [Inequality in Ukraine: scale and opportunities for influence]. Kyiv, Instytut demografii ta sotsialnykh doslidzhen imeni M.V. Ptukhy NAN Ukraine, 2012. 404 p.
8. *Pidsumky–2018: hromadska dumka* [Results-2018: public opinion]. Available at: <https://dif.org.ua/article/pidsumki-2018-gromadska-dumka> (accessed 30.01.2020).
9. Piketti Toma. *Kapital u XXI stolitti* [Capital in the XXI century]. Kyiv, Vyd-vo Nash Format, 2016. 696 p.
10. Stiglits Dzh. *Tsina nerivnosti: yak teperishnie podilene suspilstvo zahrozhue nashomu maibutnomu* [The price of inequality: how today's divided society threatens our future]. Kyiv, Tempora, 2017. 583 p.
11. *Ukraina v mizhnarodnykh reitynhakh* [Ukraine in international rankings]. Available at: <https://uiamp.org.ua/ukrayina-v-mizhnarodnih-reytingah> (accessed 30.01.2020).
12. *OON: Blyzko 60% ukraintsiv zhyvut za mezheiu bidnosti* [UN: About 60% of Ukrainians live below the poverty line]. Available at: <https://www.pravda.com.ua> (accessed 30.01.2020).
13. *Svitoviy reytingh procvitannja: na jakomu misci Ukrajina* [World prosperity rating: where Ukraine is]. Available at: https://24tv.ua/svitoviy_reyting_protsvitannya_na_yakomu_mistsi_u_krayina_n1239526 (accessed 30.01.2020).

Надійшла (received) 30.01.2020

Відомості про авторів / Сведения об авторах / About the Authors

Семке Ніна Миколаївна (Семке Нина Николаевна, Nina Semke) – кандидат філософських наук, доцент, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», професор кафедри соціології та політології; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6452-4012>; e-mail: nina_semke@ukr.net.